

Komenský a knihovny

Vojtěch Balík

Filosofický ústav AV ČR

Praha, SKIP, březen 2023

- **knihovny**
- **knihy**
- **knihtisk a knižní produkce**
- **náprava (~ regulace?)**

VÝCHODISKO:

KNIHY pro J. A. Komenského – hlavní nástroj
mezilidské komunikace a zdroj vzdělání => **hlavní
úloha knihy v projektu nápravy lidské společnosti**

(VŠENÁPRAVA = PANORTHOSIA)

!! [kurzíva tučně = vlastní text J. A. Komenského (v překladu)]

Dokonalá knihovna... je shromážděním starých moudrých mužů, v němž se zcela svobodně pronášejí názory o nejzávažnějších otázkách.

*(O uchování vzdělanosti prostřednictvím zřizování knihoven -
De conservatione eruditionis per bibliothecarum instructionem)*

Mají se zřizovat knihovny? Samozřejmě. Důvody:

- jejich biblický předobraz (posvátné svitky součástí chrámového pokladu = duchovní a intelektuální základ společnosti)
- spojení s předky, ***aby se díla těch nejmoudřejších uchovala v paměti*** (písemné památky)

- význam pro nás v současnosti, ***neboť kniha je oporou paměti*** (zdroje poznatků a informací)
- význam pro potomky – předání ***nejlepšího dědictví moudrosti, aby se díla těch nejmoudřejších uchovala v paměti a aby se nevrátilo barbarství*** (kontinuita a udržitelnost vědění a kultury)

Kdo má zřizovat knihovny?

- 1. Králové, knížata, panovníci a státy.**
- 2. At' si všechny akademie a školy bez výjimky drží dokonale vybavené knihovny.**
- 3. Všichni vědě oddaní studenti, učenci, duchovní pastýři atd. Pokud možnosti jednotlivců nestačí na to, aby shromáždili bohaté knihovny, mohou se spolu dohodnout přátelé, dva, tři, čtyři, šest či deset tak, aby první koupil filozofy, další teology, další politiky, historiky, lékaře atd., aby z těch všech knih plynul obecný užitek.**

Větší počet přátel, kteří bydlí na jednom místě, může sloučit své knihovny k všeobecnému prospěchu, aby knihy mohli alespoň užívat, když už je nevlastní.

Jakými knihami mají být vybaveny?

- ***starými i novými..., je nezbytné mít v knihovně knihy starého i nového světla***
- ***knihovny se nemají pořizovat z jakýchkoli knih, ale jen z těch nejlepších a jen od těch nejmoudřejších lidí***
- ***necht' mají veřejné knihovny knihy sepsané o jakékoli látce (oborově universální)***
- ***soukromé knihovny... alespoň... nejdůležitější díla toho oboru nebo odvětví, kterému se vlastník věnuje***
- ***sepsané jakýmkoli známým jazykem***

Pokud by se objevily nové dobré knihy, ať je nekupuje jeden, ale více lidí. Tak budou moci získat všechny dobré knihy bez příliš velkých nákladů. A jestliže se přihodí, že někdo zemře, aniž zůstal vzdělaný dědic, ať koupí zbylí přátelé jeho knihovnu a podrží navždy mezi sebou ty autory, na něž si zvykli.

KNIHY

- **didaktiků, kteří věci navrhují**
- **komentátorů, jež je vykládají**
- **polemiků, kteří bojují za ně nebo proti nim**
- **rozmanitosti smíšené povahy, jako sbírky výroků a přísloví**

ŘAZENÍ KNIH

- podle **abecedního pořádku názvů oborů** (anatomie, botanika, gramatika, geografie, geometrie...)
- v tom podle **abecedního pořádku jmen autorů**

REJSTŘÍKY (*index, catalogus*)

ať jsou pořízeny rejstříky celé knihovny, a to různého druhu.

Například:

1. Rejstříky láték (*materia* = obor), které by měly stát ve skříňkách po celé knihovně.

2. Autorů, kteří v knihovně jsou, a to v abecedním pořádku a s poukázáním na to, o jaké látce kdo psal a ve které skříňce se má hledat.

3. Rejstřík věcí neboli úžeji vymezených látek (res = téma, nejužší pojem), aby se dalo rychleji najít vše, co je třeba. Neboť autoři mají často pozoruhodné věci tam, kde bys v to nedoufal, a také pod různorodými tituly.

Obecný rejstřík skupiny knihoven:

- ***podle pořadí látek*** (oborů)
- ***podle abecedního pořádku*** (jmen autorů)
- ***s přidáním údaje, v čí knihovně se nalézá*** (lokace)

Jak s užitkem prohlížet celé knihovny?

(*evolvere* = otevřít, popsat obsah sbírek?)

1. Prostřednictvím rejstříků, pokud jsou udělány dobře.

2. Společným studiem. Ať čte několik přátel, každý jiného autora, a ať vypisují všechno, co je hodné zaznamenání, a ať to zanášejí do „citátů“. A pak ať se v určitou dobu sejdou a spojí to všechno dohromady, každý ať přednese, co přečetl, a ostatní ať si poznamenají totéž. Tím se naše vědění velmi znásobí.

VÝHRADA:

Knihovny sestavené ze starých autorů nejsou k žádnému užitku mladým lidem nebo i těm dospělejším (a nemají k nim mít přístup), jsou však užitečné učencům, na něž doléhá nutnost poradit se s různými autory. Studentům, kteří jsou nadaní a jsou již zběhlí v zákonech přirozenosti, nechť jsou určití autoři z těchto knihoven povoleni.

??

starých autorů = hlavně antických

zběhlí v zákonech přirozenosti = schopní kritického myšlení

KNIHY

Ó, podivuhodná je moc, vznešenost a přímo jakási božskost knih!

*(Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělávání -
De primario ingenia colendi instrumento..., Sárospatak 1650)*

- = schrány svědectví o dějích a skutečnostech
- = schrány myšlenek
- = ***hlavní nástroje vzdělávání***
- = ***duše škol, bez níž jsou školy mrtvé***

6 darů – nástrojů-stupňů ke sdílení poznání, vědění a vzdělání > moudrosti > **společenské dohodě a sjednocení = harmonii** (eschatologický koncept)

- **autopsia** (schopnost individuálního poznání)
- **řeč** (schopnost vzájemného předání poznání)
- **shromáždění** (schopnost hromadného předání poznání)
- **písmo** (schopnost zaznamenání a uložení poznání mimo lidskou mysl a jeho přenášení)
- **knihtisk** (schopnost plošného šíření zaznamenaného poznání)
- **mořeplavba** (schopnost šíření zaznamenaného poznání na planetární úrovni)

KNIHA (psaný text) je převažujícím materiálem, nástrojem a objektem lidských **duševních dovedností**

(Svět lidské dovednosti - Mundus artificialis, kap. VII)

Dovednosti mysli – operační:

- rozpoznat a uplatnit nadání
- učit se a poznávat věci
- myslet a rozjímat
- rozlišovat domněnky od pravdy
- vyučovat
- usuzovat (logika)
- disputovat

Dovednosti mysli – aplikační:

- pamatovat si
- užívat jazyk(y)
- popisovat skutečnost
- pronést proslov
- účastnit se dialogu
- napsat text (knihu)
- šířit text tiskem
- číst (porozumět, interpretovat)
- kriticky hodnotit text (a to *slova, věci, metodu*)

VZDĚLÁNÍ není cílem, ale podmínkou k dosažení
MOUDROSTI (daru božského *světla*)

dospívá se k ní po stupních:

- 1. informace** (*perceptiones, res, facta, nuntii* = data zprostředkovaná smysly a intelektuálním zpracováním čteného)
- 2. znalosti** (*cognitiones* = trvale uložené informace tematicky propojené – pamatování > sčetlost, učenost, *literatura, doctrina*)
- 3. vědění** (*scientia, eruditio* = obraz o poznaném v souvislostech, o jeho podstatě > vzdělání)

Čtenářská dovednost – principy:

(Dovednost čtení a rozumění knihám - Ars libros legendi et intelligendi)

- ***knihy se nemají číst proto, aby byly čteny, ale proto, aby byly chápany*** – účelem je porozumění věcem (= obsahu)
- ***opravdové vědění neposkytuje mnoho knih, ale dobré knihy > nutný výběr***
- mají se číst jen ***knihy užitečné***, tj. ty, které ***popisují moudré myšlenky, výroky a činy***, jinak je třeba je mít za zbytečné, ***zrůdné (monstra)***

srv.

Seneca (Dialogi 9, 9, 4):

Obrovské a štědré výdaje na studia jsou rozumné jenom natolik, nakolik jsou přiměřené. K čemu bezpočetné knihy a knihovny, když jejich majitel je schopen sotva pročíst i jen jejich seznam? Zástup autorů je pro studujícího břemenem, nepřispívá k jeho vzdělání, a zcela stačí věnovat se několika málo autorům než bloumat po mnohých.

KNIHTISK - přínosy :

- je možno zpřístupnit ***všechno, co se nám dochovalo z památek starého věku***
- ***všechno, co zplodilo nadání našeho věku (neméně plodné než starověké), si národy snadno navzájem předávají***
- všem zpřístupněn ***zákon boží a všechna moudrost uchovaná v památkách všech věků***, i když se ***ještě nepodařilo všechnu moudrost starých zprostředkovat***
- každý si může knihy ***podle libosti opatřit a téměř všechno se dozvědět***

- což vede k tomu, že se lidé **horlivě vzdělávají k vyhledávání nových objevů**, takže mnozí **touží v tomto století chrlit nové a nové knihy** a mnozí **je dychtí číst** (motivace růstu, multiplikační efekt)
- **je třeba přiznat, že v těchto nových knihách lze často nalézt mnoho dříve neznámého. Což jak ti, kteří touží psát, tak ti, kteří touží číst, tím veřejně neprokazují, že nestačí jen to, co pochází z minulosti? A že mnohé ještě zbývá lépe a přístupněji prozkoumat?**

KNIŽNÍ PRODUKCE

Je nutné psát i nové knihy... Světu jistě nechybějí knihy (o tom svědčí nekonečné množství svazků v knihovnách), ale knihám chybějí

1. některé látky, protože ještě není popsáno všechno..., 2. řád a světlo, protože v metodě panuje zmatek a místy se vloudilo temno a nejasnosti, 3. síla pravdy, protože různě se střetající názory působí chaos a nedostává se zjevných důkazů.

knihovnám chybějí čtenáři, protože [knihy] jsou obšírné a je jich mnoho. Psát nové knihy je tedy dobré i proto, aby to, co je třeba vědět, bylo přístupné ve stručnější a jasnější podobě

(Dovednost psát knihy - Libros scribendi ars)

KRITIKA NADMĚRNÉ PRODUKCE

Podíváš-li se po titulech knih, stále se objevují nové a nové, a velmi skvělé; přehlédneš-li jejich obsah, je to stále totéž víc než tisíckrát převažené a předkládané zeli, až je z toho nevolno. A i když se nabídne nějaký nový poznatek, komu to prospěje psát o tom celé nové knihy a ty nové objevy v nich pohřbívat tak, že člověk buď nemá chuť to nové z nich vyhrabávat, anebo to není možné bez toho, aby na to vynaložil značnou námahu a hodně času?

- ***většina... knih je napsána buď o nějakém dílčím tématu..., nebo tak, že slouží pouze svému národu, sektě či jazyku, a proto vedou spíše k roztržkám než ke sjednocení. Jejich psaní přitom nebere konce.***
- ***je nutno se vystríhat odtržení slov od věcí; knihy, které se zaměstnávají pouhými slovy, a jimi pak zaměstnávají mládež, nepřinášejí žádný užitek pro své posvátné poslání. Totiž ony tolik užívané slovníčky, lexikony, hesláře, přehledné seznamy, frazeologie a různé spletité abstraktní gramatické spekulace a komentáře***

Požadavky na autora:

- obsah knihy má být reálný (***pravdivý***)
- výklad třemi způsoby: ***teoreticky, prakticky, rétoricky***
- rozhodnout a ujasnit si ***cíl***
- osobní a zaujatý přístup: ***píle, rozumnost a moudrost, znalost předmětné látky, láska k pravdě***
- žádné opisování, opakování: jen, ***co je nové*** nebo ***co lze nově podat***
- stylová kázeň, cílení k věci: ***stručně a jasně, s cílem představit věc samu, ne svou sečtělost***

ŽIVELNÝ ROZVOJ KNIHTISKU - HROZBY (zneužití daru knihtisku)

Snadnost ukládání *moudrosti* do knih a její přístupnost vedla k pohromě: lidé *spoléhají na to, že jim knihy pomohou v každé situaci a že v nich najdou všechno, co kdy mohou potřebovat. Svou mysl se proto nesnaží vybavit znalostí věcí. Následkem toho naše doba má učené knihy, ale ne učené muže. Staří nosili moudrost v myslích, ale my ji nosíme po papírech.* [Moudrost] je uvězněna v knihách a v knihovnách a zřídka se objevuje v myšlenkách, výrociích nebo skutcích lidí.

Lidé po *moudrosti*, *ve skutečnosti jen po faktech a znalostech* (= informacích) stále dychtí, proto *ješitnost a lakota... bez potřeby rozmnožují počet knih, ať jsou dobré nebo špatné, a zaplavují školy a mozky jako povodeň*. A proto jak byla dříve o knihy nouze, tak ji dnes vystřídalo přesycení; knih je *více, než aby život kteréhokoli smrtelníka stačil k přečtení byť jen jedné tisíciný z nich*; jsou tak rozmanité a protiřečí si natolik, že se sotva najde *nějaký mozek tak silný, aby z toho nedostal závrať*

lidé jsou ***zaplaveni a zmateni množstvím, růzností a protikladností knih, což je známo o těch, jejichž knihovny se rozrostly do nekonečna a z nichž většina, poněvadž neví, co by tam četla dříve, bud' nečte nic, nebo ničemu nevěří***; je potřeba osvobodit se od ***nakupených břemen***, mezi něž patří ***nekonečná a světu již nesnesitelná spousta knih...***

myšlení je rozptylováno nekonečnými způsoby, takže nezbývá žádná naděje na nějaké budoucí dorozumění, i kdyby svět trval tisíce let! ... Hromady knih jsou proto více pro podívanou než k užitku...; vyvolávají najisto zmatek, jestliže se někdo hodlá tvrdošijně zabývat vším, a v tom se projevuje škodlivost. Z toho se totiž rodí houfy neučených učenců či učených blouznivců. A tak jsou učené knihy, nikoli my; či jsme-li opravdu také my učení, jsme učení zmateně; nebo jsme-li učení s jasnou myslí, jsme učení povrchně, ne poznáním povahy věcí, ale díky cizím svědectvím a výroky o věcech, kterých jsme plni...

NÁPRAVA

(O reformě knih ve Sboru světla -
Ad reformationem librorum in Collegio Lucis)

- náprava se má opírat o jednu **všeobecnou neboli univerzální** knihu, jež by ***zpravovala všechny lidi stejně plně, stejně uspořádaně, stejně zřetelně o všech věcech, jež přispívají k plnému štěstí v tomto i v budoucím životě***
- ***tato Kniha knih..., poslední poslednímu věku určená kniha, jež se pokouší o staré věci novým způsobem, ... začíná sjednocovat touhy, snažení a síly celého lidského pokolení > nabídne pansofické nebo panharmonické světlo***

původně plán ***tří universálních knih*** podle tří zaměření lidského rozumu:

Pansofia popisující stav věcí, jak jsou ve svých idejích

Panhistoria, popisující skutečnou existenci a rozmanitost všech jednotlivých věcí

Pandogmatia, představující různá mínění lidí o věcech

Via lucis

OPATŘENÍ K NÁPRAVĚ

je třeba rozhodnout:

1. co se má učinit se **starými** knihami,
2. jak se mají psát a vydávat knihy **nové**,
3. jak se jich má **užívat**

výběr knih provedou akademie:

- ***neužitečné, nemravné, škodlivé*** nechť jsou zničeny, ***aby v budoucnosti lidské oko již takové knihy ani nespatriilo***
- ***pohanské*** bude nutné ***náležitě oklestit***; pak ***budou k dobrému užitku***
- z knih ***dobrých a užitečných autorů*** se mají poříditi **výtahy nebo zkrácené výbory** všeho, ***co by sloužilo pravdivější moudrosti, zbožnosti a řádu a co již schválili téměř všichni vzdělaní lidé a co vykonali v jednotlivých oborech učenci nejslavnější...***
- konečným cílem je ***uvést veškeré vědění v jediný výbor a látku podříditi jednotnému hledisku***

- budovat ***abecedně uspořádané rejstříky*** - všeobecný rejstřík autorů - ***knihovna knihoven***: umožnilo by se tím ***osvícenému století*** vědět všechno, ode všech, bez omylů, ***to znamená všechno, co kdy před tím bylo napsáno kterýmkoli učeným mužem v každé době a v kterémkoli z kulturních jazyků***. ... tím se umožní, ***aby se vzdělání stalo obecným majetkem***
- ***nebude nikdo, kdo by si nepřál mít takovou společnou knihu, je to nejschůdnější cesta k odstranění omylů bez hluku učených hádek, je to cesta k zastavení záplavy knih a Ariadnina niť k východu z labyrintů***

REGULACE KNIHTISKU

- nakladatelé se zavazují, aby nerozmnožovali papír, nýbrž moudrost, a aby si za cíl kladli ne zisk měšců, nýbrž světlo duší
- tiskárny budou jen při **universitách** a budou vydávat jen to, co jim bude k tisku odevzdáno veřejnou autoritou (královskou, knížecí, státní, církevní, univerzitní nebo sborem světla) a **na základě jejich zmocnění**; tiskaři budou pracovat **pod přísahou**
- povinná důkladnost a dokonalost, **aby ve veřejných knihách (a takovými budou posléze všechny tištěné knihy) se nepřipouštěly žádné tiskové chyby**

- **zamezit vydávání knih obsahově nedokonalých, nehotových, z různého hlediska nesprávných či škodlivých, dokonce polemických a útočných, na něž nezbyvá než reagovat teprve poté, co již působí ve veřejném prostoru**
- **vlastnímu tisku díla musí předcházet odborné posouzení** (*censura, iudicium* = recenze); polemiky, námitky musejí být vypořádány předem
- ideálně by **diskusi měl být podroben samotný projekt díla** ještě před jeho konkrétní textovou formulací (viz praxi v Jednotě bratrské, které byl Komenský přímým aktérem)

= praxe dobového **učeneckého komunikačního provozu**, literární komunikace = vzájemné předkládání svých teprve chystaných spisů k posouzení a k připomínkám s cílem **předejít následné polemice**, sporům, odsouzení a nabídnout dílo, na němž by mohlo být stavěno a na ně navazováno > **potvrzení učenecké kompetence a autority díla ještě před vydáním**

předběžné posuzování spisů = nástroj a součást **názorové diskuse a produktivní debaty**, která má pomáhat tříbit poznání > „**paternalistický koncept regulace**“